

Solidarnostne ekonomije: k reappropriaciji in emancipaciji

Abstract

Solidarity Economies: Towards Re-appropriation and Emancipation

The author analyzes the theoretical definitions of solidarity economies, a concept that has experienced a renaissance across all continents in recent decades, and considers to what extent this emerging form of alternative economies is transformative and emancipatory in relation to the neoliberal market economy. Through the process of distinguishing and unifying two similar but different concepts, namely the solidarity economy and the social economy, the author identifies the implications arising from their compatibilities and antagonisms. Selected historical insights into the practices of solidarity economies allow the author to explore how the concept has evolved, where it has arrived, and defines the most pressing "absences" in its genealogy. In addition to identifying the contents, goals and potentials of solidarity economies, the author offers a critical consideration and re-examination of the starting points and assumptions of the concept, which could be improved not only with theoretical knowledge but also with the production of the reappropriation of the commons (*commonalism*).

Keywords: solidarity economics, social economy, social entrepreneurship, cooperatives, the commons, commonalism, counterhegemonic movements, alternative economy, social change

Marta Gregorčič holds a PhD in sociology and is a researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Povzetek

Avtorica z analizo teoretskih opredelitev solidarnostnih ekonomij, ki so v zadnjih desetletjih doživele preporod po vseh celinah, ugotavlja, v kolikšni meri je nova, porajajoča se oblika alternativnih ekonomij transformativna in emancipatorna v razmerju do prevladujoče neoliberalne tržne ekonomije. Skozi proces razmejevanja in prežemanja dveh na prvi pogled podobnih, a protislovnih konceptov – solidarnostne ekonomije in socialne ekonomije – prikaže njune združljivosti in antagonizme ter identificira implikacije, ki iz tega izhajajo. Na podlagi izbranih zgodovinskih vpogledov v prakse solidarnostnih ekonomij avtorica ugotavlja, kako se je koncept razvijal, do kod je prispel, ter opredeli najbolj pereče »odsotnosti« v sami genealogiji koncepta. Poleg prepoznavanja vsebin, ciljev in potencialov solidarnostnih ekonomij v zaključku kritično premišljuje in preverja tista izhodišča in predpostavke samega koncepta, ki bi ga lahko okrepili tako v teoretskih dognanjih kot tudi v sami produkciji reappropriacije skupnega oz. *commonalizma*.

Ključne besede: solidarnostne ekonomije, socialna ekonomija, socialno podjetništvo, zadruga, skupno, *commonalizem*, protihegemonška gibanja, alternativna ekonomija, družbena sprememba

Marta Gregorčič je doktorica sociologije in raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (marta.gregorcic@ff.uni-lj.si)

Uvod

Priča smo globalni revoluciji, ki je ne vodi politična stranka ali avantgarda, ki nima vojaških baz in katere strategija je nenasilna. Čeprav mobilizira milijone ljudi po vsem svetu, zelo malo vemo o njej. Kar pa vemo, je, da se na tisoče gibanj in na milijone ljudi organizira in uči tkati sodelovalne mreže ekonomske solidarnosti. Da bi se združili in okrepili lokalne in globalne boje, ustvarjajo kanale in povezave. Delujejo kolektivno, od spodaj navzgor in demokratično ter gradijo soglasje ob spoštovanju utemeljenega nesoglasja. Vsa ta gibanja in njihove dosežke vidimo povsod, četudi zelo malo vemo o moči tega pojava, saj se zdi, da niso dovolj velika in obsežna, da bi spremenila svet. A prepričan sem: globalna revolucija je že v teku. (Mance, 2007: 1)

Drzna hipoteza, ki jo je postavil brazilski filozof Euclides André Mance, se vsaj za Brazilijo in pretežni del Latinske Amerike, kjer se solidarnostne ekonomije vzpostavljajo že od 70. in 80. let prejšnjega stoletja, ne zdi preroška, napihnjena ali zavajajoča. Solidarnostna ekonomija v Braziliji materializira dediščino socialističnih, ljudskih, sindikalnih, delavskih, karitativnih in kooperativnih praks kot tudi samoupravljanih, samodoločujočih (*self-determining*) skupnosti in gibanj ter se zgleduje po najbolj prodornih primerih iz širše regije. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih jo dopolnjujejo, zasledujejo in krepijo etabrirane politične, univerzitetne in tudi cerkvene institucije prek participativnih družbenih, kulturnih, socialnih in ekonomskih praks (Singer, 2003; 2007; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015).¹ Kot taka raste v sodobno realistično politiko *bem-viver* (Mance, 2015a), v realistično politiko dobrega življenja. Do leta 2013 so solidarnostne ekonomije v Braziliji vključevale tri milijone delavcev, ki so se samoupravljali v več kot 25.000 kooperativah, kar je pomenilo tri odstotke bruto domačega proizvoda oz. 67 milijard dolarjev – torej več kot je skupen bruto družbeni proizvod Luksemburga, Paragvaja in Bolivije (Mance, 2015b; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015).

Sicer je bila prva zadruga v Braziliji ustanovljena že leta 1889, prvi zakon o zadružništvu pa sprejet leta 1932 (Freitas, 2009). Večji zagon so zadruge dobile po letu 2003, z ustanovitvijo SENAES (Nacionalnega sekretariata za solidarnostno ekonomijo) ter z vrsto drugih podpornih institucij, kot tudi s samoiniciativnim sodelovanjem univerz in njihovih mnogoterih razvojnih *think thankov* za krepitev solidarnostnih ekonomij v skupnosti. Brazilski forum za solidarnostno ekonomijo se distancira od tretjega sektorja² (socialne ekonomije), saj trdi, da ta nadomešča

¹ Progresiven del teologije osvoboditve je v Braziliji zaslužen za razcvet kooperativizma v 20. stoletju, podobno kot je bila v Sloveniji duhovščina (Krek idr.) pomembna za začetek zadružništva.

² Kot bo predstavljeno tudi v nadaljevanju, se termin »tretji sektor« najpogosteje uporablja za »vmesni« sektor, ki ni ne javen in ne zaseben ter se nanaša na neprofitne organizacije, društva in fundacije. Prve so ga uporabljale anglosaksonske države, saj sta termin uvedla ameriška avtorja Etzioni (1973) in Levitt (1974), pozneje pa ga je za poimenovanje sektorja med javnim (državnim) in zasebnim (trg) prevzela tudi osrednja Evropa (in Slovenija). V Evropi se predvsem v zadnjih dveh

obveznosti države, razvija pristope od zgoraj navzdol in zavrača emancipacijo delavcev kot dejavnih protagonistov svojih pravic, medtem ko solidarnostne ekonomije gradijo od spodaj in krepijo avtonomijo in samoupravljanje delavcev, kmetov, skupnosti staroselcev, revnih naselij itn. (Marques, 2014). Vendar pa se v zadnjih letih tudi v Braziliji, podobno kot v Evropi (tudi v Sloveniji) in po drugih delih sveta, sprevača okvir solidarnostnih ekonomij za zasebne interese, za dostop do državnih subvencij, za *outsourcing* poceni delovne sile; vse bolj se poudarja podjetniška nota, dobičkonosnost podjetij, ustanavljajo se papirnate kooperative, ki nimajo delavcev, članov, skupnega lastništva, soodločanja, samoupravljanja itn. (Lima, 2004).

Tudi v evropskih državah z bogato dediščino socialističnih, združniških, kreditnih idr. oblik ekonomskega in družbenega soupravljanja kvantifikacija solidarnostnih ekonomij ni več slepa pega v miljeju porajajočih se »drugačnih« ekonomij (Laville, 2003; 2010; Fraisse, Guerin in Laville, 2007; Hart, Laville in Cattani, 2010; Utting, Van Dijk in Matheï, 2014; Grasseni, 2014; Nardi, 2016; Hardt in Negri, 2017). Priča smo preporodu skupnostnih in demokratičnih pobud, zadrug, vzajemnih družb, soupravljanja in sodoločanja v Španiji, na Portugalskem, v Italiji, v Franciji itn., kar se kaže v praksah soupravljanih socialnih centrov, kooperativah potrošnikov in proizvajalcev, socialnem, skupnostnem in družbenem podjetništvu, skupnostno vodenih platformah izmenjave in redistribucije, v pobudah »naredi si sam«, skupnostnih knjižnicah raznovrstnih virov (semenske knjižnice, izmenjava orodij, tehnologij, znanj itn.), kreditnih zadrugah, etičnih bankah, zemljiških skladih, skupnostnih vrtovih, pobudah za razvoj odprtokodne programske opreme, skupnostno podprtih kmetijskih programih, stanovanjskih zadrugah, ljudskih kuhinjah, skupnostnih otroških vrticah ter domovih za starejše občanke in občane, v pravični trgovini itn.

Prispevek na podlagi analize teoretskih opredelitev solidarnostnih ekonomij ugotavlja, kako preroška, alternativna, radikalna in transformativna je ta nova oblika ekonomije v razmerju do prevladujočega in vseprežemajočega kapitalizma. Glede na to, da se solidarnostne ekonomske prakse čedalje bolj proučujejo in analizirajo ne le na globalnemu Jugu, temveč tudi v Evropi in ZDA, ne le na obrobjih, ampak tudi v etabliranih in prevladujočih politikah, identificira razloge, ki pripeljejo do obrata stran od tržne ekonomije in regulacije trgov, ter namene, ki se skrivajo za temi intencami. Namen tega prispevka je torej kritično ovrednotenje »solidarnosti« in »socialnosti« v ekonomiji in v gospodarstvih, pri čemer se moramo vprašati, ali je solidarnostna ekonomija proizvod in instrument kapitalističnega sistema, ali je torej zgolj »subtilen utrjevalec kapitalizma«, ali realna »niša alternativne ekonomije« (Borowiak, 2015).

V prvem razdelku tako razmejim solidarnostne ekonomije od socialnih ekonomij in opredelim, zakaj in če sploh jih je treba obravnavati ločeno, zakaj prihaja

desetletjih koncept »tretjega sektorja« nadomešča s konceptom »socialna ekonomija«.

do difuzij, prežemanj in tudi izključevanj med obema konceptoma ter kaj z razločevanjem in poudarjanjem nezdružljivosti obeh konceptov pridobimo. V drugem razdelku orišem zgodovino obravnavanja solidarnostnih ekonomij ter avtorje in prakse, ki so jih naznanjale in naslavljalje, ter osvetlim zamolčane tradicije nekaterih najbolj prodornih sistemov in praks solidarnostnih ekonomij in/ali gospodarstev. Na podlagi kompleksne obravnave pojmov, konceptov, teorij in primerov praks zaključim z oceno, pod katerimi pogoji in v kolikšni meri (če sploh) solidarnostne ekonomije naznanjajo pričujočo globalno revolucijo, ki jo vidi Mance (2007), zlasti pa razmišljam o pomanjkljivostih samih teoretskih izhodišč in proučevanj tega koncepta, ki rezonirajo neposredno v prakso.

Opredelitev konceptov: solidarnostna in/ali socialna ekonomija

Zgodovinsko gledano lahko o socialni ekonomiji govorimo od leta 1844 naprej, z ustanovitvijo Rochdalske zadruge poštenih pionirjev nedaleč od Manchestra. Še pred tem je o konceptu socialnih ekonomij prvi teoretiziral francoz Charles Dunoyer v kontekstu zadrug in združništva. Po tej definiciji se je termin »socialna« nanašal na lastništvo – torej, da si zadrugo lastijo ljudje in ne delničarji, po načelu »en član, en glas«, kar pomeni, da je šlo za »družbeno« ekonomijo.³ Socialna ekonomija 19. stoletja je zaobsegala vse sektorje, od proizvodnje, kmetijstva, finančnega sektorja, socialnih storitev, kulturnih dejavnosti itn., hkrati pa je rastla kot politična alternativa kapitalizmu, ki so jo poskušale v nekaterih delih sveta v 20. stoletju uveljaviti bolj ali manj uspešne socialistične in komunistične revolucije. Kot ugotavlja Poirier (2012), pa je socialna ekonomija po letu 1995 spremenila svojo definicijo: termin »socialna« se nič več ne nanaša na lastništvo, niti ne na sektor dejavnosti, temveč opredeljuje zgolj določeno dejavnost – torej socialno dejavnost, kamor spadajo dnevna nega, delo z izključenimi, marginaliziranimi, ranljivimi itn.

Pojem »solidarnostne ekonomije« se tako danes na globalnem Severu najpogosteje uporablja kot podpojem krovnega koncepta »socialna ekonomija«, ta pa naj bi opredeljeval sektor, ki ni ne javni ne zasebni, pogosto imenovan tudi tretji sektor, neprofitni sektor, netržni sektor, vmesni sektor, nevladni sektor ipd. Nekateri (nad/nacionalne) politike in institucije oba pojma združujejo v poimenovanje »socialne in solidarnostne ekonomije« – SSE, kar je tudi sicer prevladujoče

³ Zanimivo je, da se v Sloveniji danes uporablja zgolj termin »socialna ekonomija«, četudi je bila v preteklem družbeno-političnem sistemu prevladujoča raba »družbena ekonomija«. Pri sklicevanju na preteklost bi bilo tako treba uporabljati ustrezno terminologijo, sicer ne vemo več, o čem govorimo. Nejasnosti, ki s tem nastanejo, so v kontekstu današnje zmede, ki jo EU uvaja s prevladujočo rabo koncepta »socialna ekonomija« (kot »socialnega podjetništva«), o čemer govori ta razdelek, še toliko bolj pereče, saj prihaja do negacije najbolj prodornih konceptov alternativnih ekonomij, kot so (bili) zadruge in združništvo.

poimenovanje v Franciji, Španiji in na Portugalskem. V diskurzih politik EU in njenih predstavnikov se pojem SSE uporablja zgolj pri obravnavi solidarnostnih ekonomij v Latinski Ameriki, medtem ko je za države članice EU v rabi termin socialna ekonomija, priložnostno pa še socialno podjetništvo. Terminološka zmeda je pravzaprav plod načrtnega razločevanja pluralnosti ekonomij, ki rastejo bodisi kot korektiv kapitalističnih napak in ukinjanja države blaginje na eni strani (socialna ekonomija) in tistih, ki težijo k vzpostavljanju skupnostnih, ekonomskih in političnih sistemov onkraj kapitalizma (solidarnostne ekonomije). Kot bo pokazal ta razdelek, so ideološka razhajanja med koncepti, ki se jih prisilno združuje ali razdružuje, ključna za razumevanje razvojnih usmeritev, ki bodisi utrjujejo sodobni kolonializem ali zgolj odpravljajo njegove najbolj boleče anomalije (socialna ekonomija) ali pa ga prehajajo s snovanjem alternativne sedanjosti (solidarnostne ekonomije).⁴

Vsi trije pojmi, »solidarnostne ekonomije«, »socialna ekonomija« in »SSE«, postajajo še zlasti po zadnji krizi leta 2008 osrednja preokupacija tako politikov in ekonomistov kot tudi drugih družboslovcev, saj so alternativne ekonomije, zlasti številne zadruga, krizo prešle brez večjih pretresov, celo z dobičkom in z rastjo v svojih dejavnostih, ter pokazale, da so ne le odporne proti krizam, temveč so lahko tudi alternativa permanentnim kapitalističnim krizam (Roelants in Sanchez Bajo, 2015). Zato danes nekateri v SSE vidijo korektiv za izginjanje države (blaginje) in neusmiljeno logiko (profitnega) trga, sektor, ki si prizadeva za večjo družbeno kohezijo in mili ali popravlja pustošenje kapitalizma. Drugi v SSE prepoznavajo možnost alternative prevladujočemu neoliberalnemu modelu razvoja. Za tretje pa je SSE le še ena pompozna faza sodobnega kapitalizma, ki bo vsrkala in subvertirala vsakršen transformativni potencial tovrstnih praks.

Številni proučevalci »solidarnostnih ekonomij« in »socialne ekonomije« poudarjajo, da gre za različna koncepta in da so posledice njenega izenačevanja ključne za razumevanje obeh. Nekateri avtorji razlike med njima navajajo eksplicitno (Laville, 2010; Gaiger, Ferrarini in Veronese, 2015; Arruda, 2008; Uriarte, Zufiaurre in Pagalday Tricio, 2012; ter številni drugi, omenjeni v nadaljevanju), drugi implicitno (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Razeto, 1993), vsi pa z inovativnimi pristopi ter z izsledki neposrednih terenskih raziskovanj alternativnih ekonomskih, socialnih in skupnostnih praks obravnavajo »pluralnost ekonomij« ter s tem solidarnostne ekonomije še dodatno specificirajo v preciznejša poimenovanja, kot je denimo »alternativna ekonomija« (Santos in Rodríguez Garavito, 2006; Santos, 2014), »participativna ekonomija« (Schweickart in Albert, 2008), »ekonomija osvoboditve« (Mance, 2007), »človeška ekonomija« (Hart, Laville in Cattani, 2010), »skupnostna ekonomija« (Gibson-Graham, 2006; Gibson-Graham, Cameron in Healy, 2013; Healy, 2014; Miller, 2013), »delavska ekonomija« (Coraggio, 2000), »distributivna ekonomija« (Laville, 2010), »socialistična ekonomija« (Singer, 2002)

⁴ Več o tem glej Esteves, 2014; Santos, 2014; Mance, 2002; 2007; Kawano, Masterson in Teller-Ellsberg, 2010.

itn. Z zavračanjem dominantne profitne in tržne logike v socialnih ekonomijah, ki se jih pogosto enači tudi s socialnim podjetništvom, se avtorji osredinjajo na teren protihegemonskih gibanj, praks in postajanj, na nove pristope v nekapitalističnih lastninskih, produkcijskih in distribucijskih odnosih – z upravljanjem sistema skupnega oz. *commonalizma* (Hardt in Negri, 2011; 2017).

Laville (2010: 36, 37) trdi, da je koncept socialne ekonomije v pretežni meri osredinjen na gospodarski uspeh in zanemarja politične intervencije, medtem ko so solidarnostne ekonomije »v javnosti opozorile na ideje družbenih koristi in interesa skupnosti ter odprle vprašanja cilja dejavnosti, torej nečesa, kar je socialna ekonomija zaobšla«. Poudarja tudi dvojno, k državljanom usmerjeno in podjetniško razsežnost solidarnostnih ekonomij, zaradi česar jih šteje za daljnosežnejše kot pa socialne ekonomije (ibid.: 33). Avtor je solidarnostne in socialne ekonomije že večkrat teoretsko utemeljil, s svojimi zapisi pa močno vplival na razvoj koncepta solidarnostnih ekonomij v frankofonskih državah, zlasti v Kanadi in Švici, kjer so namesto prevladujočega socialnega podjetništva in socialnih ekonomij začeli premišljati in osmišljati »emancipatornost« in »daljnosežnost« koncepta solidarnostnih ekonomij.

Podobno kot Laville tudi Nardi (2016: 3, 4) ugotavlja, da solidarnostne ekonomije težijo k »spremembi celotnega družbenega/gospodarskega sistema, da se zavzemajo za drugačno paradigmo razvoja, ki podpira načela solidarnostnih ekonomij«, medtem ko primarni interes socialne ekonomije »ni maksimiranje dobička, temveč doseganje socialnih ciljev«, s čimer je na nek način »tretja noga kapitalizma, poleg javnega in zasebnega sektorja«. Povedano bolj radikalno, socialna ekonomija je predvsem »ena od stopnic k bolj temeljni transformaciji obstoječega gospodarskega sistema«, medtem ko so solidarnostne ekonomije del eksplicitno systemskega, transformativnega in postkapitalističnega programa (RIPESS, 2015; Nardi, 2016; Poirier, 2012). Če poskušajo socialnoekonomski pristopi bolj egalitarno vključevati marginalizirane in ranljive populacije »v okviru« nespodbitnih hegemonskih razmerij kapitalizma, se akterji solidarnostnih ekonomij organizirajo in povezujejo z namenom, da bi izzvali in zamajali obstoječa hegemonška razmerja (Satgar, 2014; Satgar in Williams, 2016). Solidarnostne ekonomije tako niso že izdelana strategija alternativnega sistema, niti že vnaprej določena rigidna ideologija, ampak »serija eksperimentov, postajanj, vznikajočih možnosti in prefigurativnih praks« (Williams, 2014: 51).

Čeprav je razlika med tema prekrivajočima se konceptoma in nevarnosti, ki iz tega izhajajo, doslej osvetlila cela vrsta že omenjenih avtorjev ter so bile temu namenjene številne konference in mednarodne razprave s pomenljivimi naslovi, kot je denimo »Onkraj socialne ekonomije: kriza kapitalizma in alternativa solidarnostne ekonomije« (COPAC, 2011), pa EU odkrito zavrača koncept in termin solidarnostnih ekonomij. V njem namreč prepozna tisto, čemur Laville (2010) pravi »sila družbenih sprememb«. Zakaj EU zavrača pobude, ki so po naravi politične in ekonomske ter delujejo v smeri realistične politike *bem-viver* mimo ali pogosto

onkraj tržnega sistema kapitalizma, najbolj nazorno pojasnjuje Evropski ekonomsko-socialni odbor (EESO). Ta se je večkrat eksplicitno opredelil za rabo termina socialna ekonomija (EESO, 2012a; 2012b; 2016), hkrati pa si prizadeva za prevlado (celo nadvlado) tega koncepta nad vsemi drugimi ter ga plasira za krepitev (in popravljanje napak) kapitalizma. EESO jemlje socialno ekonomijo kot institucijo, »ki je neizogibno potrebna za stabilno in trajno gospodarsko rast«. Poleg tega se čuti poklicanega, da pripravlja raznovrstna ideološka »mnenja na lastno pobudo«, da bi polemiziral s konceptom solidarnostnih ekonomij, ki domuje v Latinski Ameriki. V želji, da bi EU gospodarsko in politično sodelovala z Latinsko Ameriko na tem obetajočem področju, EESO pripravlja številne dokumente, v katerih utemeljuje pomanjkljivosti solidarnostnih praks v Latinski Ameriki, torej kritizira pristope, ki jih v Evropi sploh še nismo razvili. Ob tem kontekste, gradiva in prakse iz Latinske Amerike reinterpreтира, na novo konceptualizira, paternalizira in usmerja v »pravo smer« – v socialno ekonomijo:

Zelo je koristno, da obstaja več različnih usmeritev SSE v Latinski Ameriki in da med seboj sodelujejo. Po eni strani moramo zagotoviti, da se bo bolj podjetniško usmerjeni del SSE zavzemal za cilje, ki bodo temeljili na načelu solidarnosti, in ne bo dajal prednosti povečevanju dobička, temveč se bo bolj zavzemal za doseganje splošne blaginje. Po drugi strani pa mora del SSE, ki je usmerjen bolj v socialno-politične spremembe, razumeti, da morajo biti podjetja učinkovita, imeti dobiček in ustvarjati mreže, ki jim bodo omogočile obstoj na trgu. Zato se SSE ne sme umeščati v ekonomijo revščine, temveč je treba težnje spremeniti ter vključiti razvoj, gospodarsko učinkovitost in socialno pravičnost, da bi odpravili vsakršno asimetrijo. (EESO, 2012b: 29)

Prav v tovrstnih dokumentih, ki z neokolonialističnimi podtoni obravnavajo konkurenčne terene, je bistveno bolj nedvoumno zapisano, kaj je s terminom socialna ekonomija v EU zares mišljeno:

Izraz socialna ekonomija se je v Evropi ustalil in ustreza pojmu z jasnim podjetniškim podtonom, ki ima mesto znotraj sistema kot alternativna in posebna oblika delovanja, ki na dobiček ne gleda kot na problem. Glavno vprašanje pri tem je, kako porazdeliti dobiček, saj morajo biti podjetja socialne ekonomije konkurenčna in morajo imeti dobiček. (EESO, 2012b: 30)

V to povsem kapitalistično podjetniško in profitno smer EU s svojimi institucijami, odbori in omrežji⁵ razvija sektor socialne ekonomije in financira njegovo

⁵ Prek direktiv EESO in *Social Economy Europe*, institucij, kot so CIRIEC – *The International Centre of Research and Information on the Public in Social and Cooperative Economy*, omrežij kot je REVES – *European Network of Cities and Regions for the Social Economy* idr.

rast, pri čemer z različnimi utemeljitvami in s hibridnimi oblikami nezdržljivih povezovanj in zamegljevanj posredno spodkopava temeljna združniška načela, kot so delavsko solastništvo in soupravljanje, ki so v največji meri sploh omogočili vzpostavitev solidarnostnih ekonomij. S tem slabi tudi moč organizacij, institucij in omrežij, ki so postavila temeljne združne dokumente in utemeljevala ter branila delavsko solastništvo, soupravljanje in samoupravljanje.⁶ Temu pritrjuje tudi utemeljevanje socialnih inovacij:

V pristopu socialnih inovacij je oblika lastništva socialnega podjetja (javno, na podlagi kapitala ali v sektorju socialne ekonomije) drugotnega pomena, ključen pa je socialni podjetnik kot glavna oseba, ki je odgovorna za podjetništvo in socialne spremembe. (EESO, 2017: 10)

Zdi se, da je cilj socialne ekonomije v kontekstu priporočil EU popravljati razdejanje kapitalizma in njegovih vojn: ohranjati pri življenju obubožane in vse odrinjene pod prag revščine, voditi in upravljati begunska taborišča, zapore, vzdrževati in negovati utvaro družbene blaginje itn., ne nazadnje pa tudi prek združniških in drugih nekapitalističnih oblik sodelovanja in solidarnosti uvajati nove oblike kapitalistične fragmentacije (z alienacijo, individualizacijo, hierarhizacijo itn.), vse za ceno dobička. Fals Borda (1976) je že davno tega ugotovil, da so se solidarnostne ekonomije v Latinski Ameriki pogosto širile in uveljavljale prav med gospodarskimi in finančnimi krizami ter med vojnami in da so jih politiki pogosto uporabljali kot strategijo za pomiritev političnih razmer. Socialna ekonomija, kot jo uveljavlja EU, pa ni samo pomiritvena strategija, temveč gre za bolj celovito sprevačanje osnovnih načel združništva ter vseh osnov, iz katerih se je rodila solidarnostna ekonomija.

Kapitalizem kot hegemonski ekonomski sistem je socialno ekonomijo, tako kot trg in državo, institucionaliziral v enega svojih sektorjev, in sicer kot avtonomen sektor, ki je hkrati integriran v oba druga: ponuja namreč storitve, ki jih država in trg ne ponujata ali ne želita ponujati, s čimer naj bi dopolnjeval in stabiliziral kapitalistični sistem. Koncept solidarnostne ekonomije pa obdeluje prav to delitev in razločevanje od javnega in zasebnega, ekonomijo repolitizira prek njene ponovne vključitve v družbo (namesto izvzema iz nje) in prek njene pokoritve družbi (in ne več dominacije nad njo). Zato so prizadevanja solidarnostne ekonomije v največji meri usmerjena k demokratizaciji družbenega in ekonomskega (Uriarte, Zufiaurre in Pagaldy Tricio, 2012; Laville, 2013) in se konceptualno umeščajo na presek med zasebnim, javnim in družbenim sektorjem (Lewis in Swinney, 2007) ter v iskanje

⁶ Poleg Mednarodne organizacije dela, Mednarodne združne zveze in Mednarodne organizacije industrijskih, obrtniških in storitvenih zadrug (CICOPA) v tej smeri v Evropi delajo zlasti CECOPA – CICOPA Europe, ki poleg številnih drugih kooperantov in omrežij predstavlja 35.000 zadrug, katerih lastniki so delavci, in 12.000 družbenih kooperativ, ki delujejo na področju socialnih, okoljskih in ekonomskih vprašanj.

alternativne paradigme razvoja z ustvarjanjem etičnih pravil, prek katerih se ljudi in okolje postavlja v središče ekonomske obravnave.

Ekonomija je po svoji naravi pluralistična in je ne moremo omejiti zgolj na komercialno in monetarno izrazje. Pri solidarnostni ekonomiji je hibridnost med tržno, netržno in nemonetarno ekonomijo še bolj prevladujoča. Marques (2014) v solidarnostnih ekonomijah prepoznava tri različne težnje, ki soobstajajo: gre za zavesten projekt v smeri družbene transformacije, ki pogosto vključuje tudi participativno metodo lokalnega razvoja (torej soupravljanje skupnosti), lahko pa gre tudi za tržno usmerjene pobude oz. zadruga. Z zadnjim se solidarnostne ekonomije približajo razumevanju socialne ekonomije, kot se je gradila v boju proti kapitalizmu 19. in tudi 20. stoletja.

Zamolčana zgodovina obravnavanja solidarnostnih ekonomij

Pustimo ob strani bogata in obsežna antropološka spoznanja o ekonomiji daru in kompleksnih prvotnih ekonomskih sistemih menjave, redistribucije, vzajemnosti itn., ki jih nekateri sodobni proučevalci solidarnostnih ekonomij retrospektivno opredeljujejo kot solidarnostne ekonomske prakse. Pustimo ob strani tudi solidarnostne prakse, ki so zrasle v času suženjstva, ko so si, denimo, afriški sužnji v ZDA pomagali odkupovati svobodo, pokopavati suženjstva osvobojene sorodnike,

Zapatistične skupnosti (Mehika). Foto: Marta Gregorčič.

ki so si smeli lastiti svoje telo, in ki jih je kot prvo obliko solidarnostnih ekonomij identificirala Jessica Gordon Nembhard (2014). In do naslednjega razdelka pustimo ob strani tudi združništvo, ki ga je prevzela in dodobra onesnažila »socialna ekonomija«, ter se v tem razdelku posvetimo konceptu solidarnostne ekonomije, kot se je izoblikoval in poimenoval.

Koncept solidarnostne ekonomije je novejši in se je razvil v državah Latinske Amerike v zadnji četrtini 20. stoletja, v Evropi pa ga je prva prevzela in utemeljila Francija po letu 1990. V državah Latinske Amerike so solidarnostne ekonomije rasle spontano iz potreb večine ljudi, ki so želeli imeti dostop do temeljnih storitev, saj jih vlade, diktature in postkolonialni režimi nikdar niso zmogli razviti (Esteves, 2014; Goldfrank, 2011; Kawano, Masterson in Teller-Ellsberg, 2010; Santos in Rodríguez-Garavito, 2006). V večini teh držav se namreč nikdar ni uveljavila država blaginje, niti se niso razvijale v smeri socialne države, kar so bili prevladujoči politični konteksti v Zahodni Evropi. Čeprav je imela po drugi svetovni vojni številne socialistične poskuse, so bili vsi nasilno zatrti z vmešavanjem ZDA ali pa z neposrednim vojaškim napadom njihovih zasebnih agencij.

Prvi popolnoma zamolčan, netematiziran, a drznejši poskus v smeri nekapitalističnih lastninskih, produkcijskih in distribucijskih odnosov se je pravzaprav zgodil že v začetku 50. let v Gvatemali v času predsedniškega mandata Jacoba Arbenza, ki so ga odstavile ZDA (Galeano, 2010). Bolj poznan je drugi poskus, ki ga je v začetku 70. let v Čilu vodil socialist Salvador Allende, umorjen zaradi neoliberalnih načrtov ZDA. Zamolčan je ostal tudi komunističen primer Kube z začetka 60. let, ki se je zgledoval po Gvatemali, četudi ga je relevantno obravnavati zlasti v kontekstu razpada sovjetskega bloka in posebnega obdobja, torej po letu 1991, ko je država kot osamelec na socialističnem zemljevidu in izolirana zaradi ameriškega embarga doživela zgodovinsko izkušnjo nenačrtovane zelene revolucije. Redki proučevalci, ki so »revolucijo znotraj revolucije« sploh obravnavali, so ugotovili, da je Kuba dosegla zgodovinsko samozadostnost ter da se po kazalnikih *bem-viver*, kot jih meri Razvojni program Združenih narodov, uvršča daleč pred vse druge države Latinske Amerike (Alvarez in dr., 2006; Funes in dr., 2001; Rosset in Benjamin, 1994). Res je, da je v vsakem režimu mogoče iskati prednosti

Cecosesola (Venezuela).

in slabosti, da pa so socialistični režimi oropani vsakršnih prednosti v primerjavi s kapitalističnimi režimi, najbolj zgovorno pokaže naš lasten primer socializma.

Jugoslovanski socializem je v 80. letih prejšnjega stoletja zlasti v Latinski Ameriki veljal za najbolj daljnosežen in najbolj materializiran primer solidarnostnih gospodarstev, zato so se po njem zgledovala številna gibanja, sindikati in delavske politične stranke. Ena redkih, ki ga na novo obravnava v kontekstu sodobnih protihegemonskih prizadevanj, je Catherine Samary (2017):

Jugoslovanska revolucija je omogočila, da so proti kapitalu prevladale druge pravice in druga merila; ta prevlada se je opirala na družbeno lastnino, katere dejansko upravljanje se je razvijalo in je omahovalo med birokratskim etatizmom in samoupravljanjem na ravni podjetij, med planom in trgov. /.../ Jugoslovanski sistem je priznaval socialne in nacionalne pravice na ravni, ki je doslej ni dosegel še noben drug sistem. Ni pa vseboval demokratičnega »sistema«, ki bi pravicam dal »koherenco« in »učinkovitost«. Ker ni bilo demokratičnega odločanja, so se protislovne »politične ekonomije« uveljavljale skozi spopade, kakor jih je interpretirala politična partija. (Samary, 2017: 7–8)

Družbena lastnina, kot jo je uvedel jugoslovanski socializem, je zgodovinski dosežek, na katerem bi lahko gradili sodobna postajanja *communalizma* oz. skupnega (Hardt in Negri, 2011; 2017), kar sicer tematizirajo in zagovarjajo številni avtorji, a brez sklicevanja na daljnosežnost in potencialne jugoslovanske prakse (Samary, 2017), ki se je res razblinila na najbolj tragičen način: z bratomorno vojno in plenilsko privatizacijo oz. razprodajo vsega skupnega oz. družbenega.

Številna gibanja v Latinski Ameriki pa niso zavrgla niti jugoslovanskih niti gvatemalskih, čilenskih, kubanskih in številnih drugih poskusov in zgodovinskih revolucij, iz katerih so črpala svoje antiimperialistične boje v 20. stoletju. Nasproti in mimo državnih režimov, diktatur in kapitalističnih hegemonskih razmerij, ki so obvladovala Latinsko Ameriko, so se že v 60., še zlasti pa v 70. in 80. letih začele samodejno razvijati kooperative, alternativne valute, zadružne hranilnice, soupravljanje in samodoločujoče regije, pa tudi kooperative kooperativ. Tovrstne velike formacije, ponekod celo konglomerati zadrug, ki so v prevladujoči mreži delavskih in agrarnih proizvodenj vključevale tudi alternativne izobraževalne ustanove, skupnostne bolnišnice, zdravstvene domove itn., so rastle spontano, nenačrtovano, kot politike uresničevanja boljšega življenja prebivalcev in prebivalcev oziroma skupnosti ter brez podpore države in/ali kapitala. Čilski filozof Luis Razeto Migliari je bil eden prvih, ki so začeli prepoznavati nova horizontalna kooperativna in druga povezovanja obubožanih, brezpravnih, izkoriščanih in brezposelnih v različnih latinskoameriških skupnostih kot novo ekonomijo. Ker je o tem predaval že v 80. letih prejšnjega stoletja, leta 1993 pa napisal še delo *Los Caminos de la Economía de Solidaridad*, danes velja za utemeljitelja solidarnostnih ekonomij, sam pa trdi, da je bil pojem v rabi in živ že lep čas pred njegovim zapisom.

Razeto Migliaro je solidarnostne ekonomije začel obravnavati zato, ker je ugotavljal, da so skupine samoorganiziranih ljudi z zanemarljivimi materialnimi stroški, ob poznavanju zgolj temeljne tehnologije dela, s fragmentiranim in/ali delnim poznavanjem proizvodnje ter brez pravih vodstvenih in upravljalških izkušenj vendarle uspešno razvijale ekonomijo, od katere so imeli vsi člani neposredne koristi. Ugotavljal je, da so te skupine delovale predvsem intuitivno in kolektivno; da so uporabljale vire, tehnike in pristope, za katere noben zasebni proizvajalec ne bi ocenil, da so toliko produktivni, da bi jih bilo vredno uporabiti za posel. A vendarle so te alternativne gospodarske skupnosti proizvajale in ustvarjale dohodek, s katerim so zadovoljile najnujnejše potrebe svojih članov, kar je bilo več, kot je kdajkoli zanje storila država ali kdo drug, s čimer so začele postopoma izboljševati svojo blaginjo. Da bi razumel to nerazumljivo ekonomiko, ki bogati skupnost, je Razeto Migliaro poskušal analizirati vezivo, ki je spajalo ta mala gospodarstva solidarnosti.⁷ Tako je solidarnost opredelil kot »faktor C«, po prvi črki besed, ki so bile največkrat izrečene med člani solidarnostnih ekonomij: *compañerismo* (tovarištvo, prijateljstvo), *comunidad* (skupnost), *cooperación*, *colaboración* (sodelovanje), *comuni6n* (tovarišija, skupnost, bratovščina), *coordinaci6n* (usklajevanje).

Novo politično ekonomijo v Latinski Ameriki, ki danes nosi ime solidarnostne ekonomije, so sprva vzpostavljali najrevnejši med najrevnejšimi: med prve take primere spada El Alto, najvišje mesto na svetu, ki je nastalo kot pribežališče vseh brezpravnih in izključenih iz bolivijskega glavnega mesta La Paz (Ramírez, 2005; Zibechi, 2005). Tam so že v petdesetih letih 20. stoletja zrasle *los microgobiernos barriales* – mikrovlade revnih naselij, ki so se samoupravljale kot delavska naselja in zasejale prakso, ki jo je Bookchin (1982; 2005) teoretiziral s konceptom »libertarni municipalizem« in se je leta 1989 v veliko bolj izdelani obliki razvila v Portu Alegre v Braziliji kot institut participatornega proračuna (Abers, 2000; Biocchi, 2005; Goldfrank, 2011; Graham, 2009; Santos, 2005; idr.). Najbolj izpopolnjen model solidarnostnih ekonomij pa najdemo v Venezueli, v zadrugi zadrug Cecosesola (*Organismo de Integracion Cooperativa* oz. *Organism for Cooperative Integration*), ki je nastala leta 1967 v skrajno turbulentnem političnem in gospodarskem obdobju kriz in vojn, ki so ga dopolnjevala še gverilska gibanja in širši družbeni upori (Gregorčič, 2011). Prva kooperativa znotraj danes velikanske konstelacije, ki sega v več venezuelskih zveznih držav, je nastala preprosto zato, ker svojci niso imeli denarja, da bi pokopavali svoje bližnje – tako je bila prva kooperativa skupni pogrebni servis. Ta še danes deluje, poleg vseh bolnišnic, šol, univerz, mikrosistemov

⁷ Ugotovil je namreč, da lahko skupine povezanih članov, ki imajo majhne ali celo zanemarljive vire in ki ne morejo najemati kreditov in tvegati velikih poslov, zgolj s solidarnostjo dosežejo pomembne gospodarske učinke. Ugotovil je tudi, da si ljudje pri delu pomagajo in s tem večajo produktivnost, si izmenjujejo informacije, spretnosti, znanja in s tem razvijajo *know-how* in učinkovitejšo tehnologije. Vsi člani so bili vključeni v odločanje in upravljanje, vsi so delali vse in rotirali pri opravilih. Ob vsakem dosežku, ki je bil z vidika sodobne ekonomije nepomemben, z vidika skupnosti pa ključen, so proslavili uspeh. Tako so lažje premagovali tudi težave, ki jih je bilo veliko in so jih ovirale pri delu (Razeto Migliaro, 1993).

Kooperativa Red Comal (Honduras). Foto: Marta Gregorčič.

menjave in alternativnih denarnih valut ter podjetij, ki ustvarijo za 32 milijonov ameriških dolarjev prometa na leto, s čimer članice in člani sami vzpostavijo blaginjo lastnih skupnosti (Gregorčič, 2011; 2017).

Bolj kot pravkar omenjeni primeri se v sodobni literaturi obravnavajo novodobna protihegemonska gibanja z novo politično ekonomijo: na primer mehiško avtonomno zapatistično samoupravljanje oz. *autogestión*, ki se začne leta 1994 ter deset let pozneje razvije svete dobrih vlad (*juntas de buen gobierno*) (Gregorčič, 2011); ali pa argentinski preporod samodoločanja in samoupravljanja tovarn, sosesk, vrtcev, šol, zgrajen iz gibanja *piqueterosov* po letu 2001 (Vieta, 2014; Gaiger, 2007). Bistveno manj so osvetljeni izjemni primeri solidarnostnih ekonomij iz tistih držav Latinske Amerike, v katerih ZDA še danes samovoljno odstavljajo demokratično izvoljene predsednike, kot kaže primer Hondurasa,⁸ četudi ima prav ta država izjemno močne avtonomne mreže alternativnih valut, v katerih delujejo zlasti staroselske skupnosti, katerih moč in vpetost v sorodna gibanja v širši regiji tudi ekonomsko nista več zanemarljivi (Gregorčič, 2011). Iz takih mrež in gibanj se je ne nazadnje rodila tudi solidarnostna ekonomija v Braziliji, ki so ji sredi 80. let največji zagon dali kmetje brez zemlje (*Movimento dos Trabalhadores Rurais sem Terra*), zatem pa številne druge skupnosti in gibanja, ki so začeli uvajati nova načela upravljanja, lastninjenja in odločanja s prevzemanjem propadlih tovarn, s samodoločanjem brezpravnih revnih naselij itn. Ni mogoče popolnoma zaobiti niti socializma za 21. stoletje, na pot katerega so v mednarodnih prizadevanjih in v graditvi gospodarskih in političnih zavezništav poleg najpogosteje izpostavljenih

⁸ Govorim seveda o državnem udaru leta 2009 (glej Gregorčič, 2017) in zadnjem poskusu prirejanja volilnega izida leta 2017.

Venezuele, Bolivije in Ekvadorja stopile tudi številne druge države. Ta prizadevanja so šla odkrito v smeri krepitve solidarnostnih ekonomij, a kot strategija »od zgoraj navzdol«, ki zato ni dosegla tako trajnostnih in dolgoživih uspehov kot Cecosesola ter druge zadruge, ki so nastale »od spodaj« in iz prizadevanj vseh članov skupnosti, da zgradijo družbo vseh in blaginjo za vsakogar.

Morda se zdi, da Evropa nima veliko ponuditi v zgodbi solidarnostnih ekonomij, pa vendarle v resnici ni tako. Pravzaprav je že antifašistično gibanje v času španske državljanske vojne, ki je vzpostavilo samopreskrbo šest milijonov ljudi (podobno, kot so se zametki solidarnostnih ekonomij vzpostavljali na osvobojenih ozemljih v času jugoslovanskega antifašističnega boja), razmišljalo o združništvu ter pri tem sploh prvo uporabilo termin »solidarnostne ekonomije« kot poskus sodelovanja med delavci v urbanih in ruralnih zadrugah (Alaiz, 1937). Baskovski Mondragon kot najbolj propagiran konglomerat socialnih in solidarnostnih ekonomij v Evropi je po svojem nastanku zelo blizu praksam, ki so se razvijale v Latinski Ameriki (kot denimo Cecosesola) s povezovanjem zatiranih, obubožanih ter v sodelovanju z duhovščino (teologija osvoboditve). A o začetku združniških in drugih praks, ki prevzamejo poimenovanje »solidarnostna ekonomija«, lahko v Evropi govorimo šele po

letu 1990, in sicer skozi primere, ki so zaživel v Franciji. Država z bogato sekularno in kulturno tradicijo še danes razločuje pojma socialne in solidarnostne ekonomije, saj pomenita dva različna koncepta. Pojem socialne ekonomije zajema zgodovinsko zapuščino združništva ter finančnih in drugih društvenih inovacij, ki so se razvile v 19. in razširile skozi 20. stoletje – torej tisto, kar smo nekoč imenovali »družbena ekonomija«. Ker pa je sčasoma velik del socialnih ekonomij, tako kot se je denimo to v Sloveniji zgodilo s kmetijskimi zadrugami, prerasel v podjetja, ki jih je težko ali celo nemogoče razlikovati od drugih zasebnih podjetij, je sam koncept zadrug in socialne ekonomije izgubil na veljavi in je postal sinonim za podjetništvo. Koncept solidarnostnih ekonomij pa se je v Franciji razvil v kontekstu izjemno

Kooperativa Red Comal (Honduras).
Foto: Marta Gregorčič.

visoke brezposelnosti konec 80. let preteklega stoletja, še zlasti v začetku 90. let, ko so se solidarnostne ekonomije ob podpori zelene in komunistične stranke postavljale kot alternativna podjetja oziroma zadruga, zavezane delati z revnimi, pozneje pa kot ekonomije v družbenih gibanjih, ki gradijo alternativo kapitalizmu (Laville, 2003; 2010; Miller, 2010; Nardi, 2016; Poirier, 2014; idr.).

Za konec pregleda zgodovine solidarnostnih ekonomij je treba dodati, da najbolj prodorni primeri solidarnostnih ekonomij in gospodarstev v zadnjih desetletjih vznikajo na vojnih in brezpravnih območjih, tam, kjer je neoliberalno plenjenje poseglo po golem življenju. V Rožavi, kjer Kurdi z vsemi drugimi manjšinami in brezpravnimi že drugo desetletje vzpostavljajo demokratični konfederalizem in brezdržavno demokracijo (Biehl, 2012; Burç, 2016; Il La Cattivo, 2014; Dirik, 2016; Casier in Jongerden, 2012; idr.), se vzpostavlja izjemno izdelan in progresiven koncept solidarnostnih ekonomij, ki je zmožen hkrati graditi *autogestión* in libertarni municipalizem (po vzoru Porta Alegre) ter soustvarjati družbeno lastnino oz. *commonalizem*, vse to v lastnem, avtonomnem gospodarstvu, pri čemer je brezdržavna demokracija zasnovana na doslednem praktičnem soupravljanju enakopravnosti (tudi s pristopi večjih pravic za zgodovinsko najbolj zatirane v svojih skupnostih, zlasti žensk).

Ker je vojn in brezpravnih območji vsak dan več in niso omejena le na države Bližnjega vzhoda, Latinske Amerike, Azije itn., temveč domujejo tudi v Evropi (Ukrajina, Turčija, Kosovo itn.), za nekatere skupnosti solidarnostna gospodarstva in samoupravljanje postajajo edina emancipatorna zgodovinska možnost. Pravzaprav se tu sklene celoten lok zgodovinske razprave: zadruga in vse druge znanilke solidarnostnih ekonomij so zrasle iz boja proti brutalnosti in agresivnosti kapitalizma. Njihov današnji preporek je dokaz, da smo ponovno na začetku: da so zadruga in druge oblike soupravljanja in solastništva – skupnega – eden redkih gradnikov alternativnih postojanj v procesih hegemonskih zatiranj, da jih ponovno potrebujemo in da so prepričljiva alternativa, vsaj ena tistih, ki jih potrebujemo za 21. stoletje.

Solidarnostne ekonomije kot postkapitalistična prefigurativna praksa

Vprašanje o razločevanju socialne ekonomije od solidarnostnih ekonomij pa ni relevantno samo zato, ker te prakse v zadnjih desetletjih doživljajo svojo renesanso. Tudi ne zgolj zato, ker se naposled še v znanstveni literaturi prebujata potreba po ponovnem razmisleku o možnostih družbenih sprememb (in nove ekonomske paradigme). Niti zato, ker nas v to silijo permanentne finančne, gospodarske in okoljske krize, spodleteli polstoletni programi strukturnega prilagajanja in vedno nove varčevalne politike. Koncepta je treba razločevati preprosto zato, ker so solidarnostne ekonomije že dokazale svojo postkapitalistično prefigurativno prakso,

ki je pravkar v polnem zaletu, medtem ko je bila socialna ekonomija, sicer dominantna pretežni del 20. stoletja, že na začetku 90. let načrtno potisnjena v službo kapitalizma. Takoj ko so hegemonске sile prepoznale družbeno silo solidarnostnih ekonomij, so na delu z vsemi sredstvi (subvencioniranj, torej odkupovanj), z vsemi mehanizmi sprevačanja, utišanja, ustavljanja in izbrisovanja. Predvsem zato moramo o konceptu solidarnostnih ekonomij temeljito in večkrat razmisliti, ga natančno opredeliti, zlasti prek genealogije njegovega razvoja, ki ni starejši od pol stoletja, pa tudi prek njegovih akterjev in ciljev, in ga ne nazadnje umestiti v kontekst sodobnih gospodarstev, ki rastejo kljub in ne glede na »pošast kapitalizma«.

V Sloveniji, kot tudi v pretežnem delu Evrope, tovrstnih temeljitih razprav še ni bilo. Iz literature in iz kontekstov nacionalnih zakonodaj ter razvojnih politik lahko razberemo, da je največ v smeri solidarnostnih ekonomij naredila Francija, za njo pa še Španija, Portugalska in Italija. V smeri solidarnostnih ekonomij se različne institucije povezujejo v Švici, na Švedskem ter še ponekod. Ne glede na vse, dejstvo je, da se Evropa v smislu solidarnostnih ekonomij in protihegemonskih gibanj prebujajo zadnja, celo za ZDA, Afriko in drugimi celinami. V nasprotju z nekaterimi državami v Latinski Ameriki pa bodo, kot vse kaže, ta premišljanja prisiljena rasti zunaj etabliranih institucij, v na novo postavljenih in ustvarjenih javnih in skupnostnih prostorih srečevanja, posvetovanja in zblíževanja.

Prvo globalno srečanje na temo solidarnostnih ekonomij je bilo organizirano leta 1997 v Limi, v Peruju. Takrat se je oblikovalo največje omrežje solidarnostnih ekonomij – RIPESS (Medcelinsko omrežje za promocijo socialno-solidarnostnih ekonomij), ki je začelo formalno delovati decembra 2002. V nasprotju z EU in prenekaterimi zahodnimi institucijami in organizacijami je RIPESS zasnovan kot združevalna in povezovalna platforma, ki misli ekonomske realnosti onkraj ene celine, enega koncepta in enega sistema. Z vključevanjem pluralnosti poimenovanj, praks in realnosti so se pozneje odločili za rabo termina »socialno solidarnostna ekonomija«, ki jo označujejo s kratico SSE. Od vseh pojmov, ki so bili do tedaj v rabi, vključno s pojmom »socialna in solidarnostna ekonomija« (tudi s kratico SSE), ki jo, kot je bilo že nakazano, mestoma uporablja in zlorablja tudi EESO, so se odločili, da je treba v koncept solidarnostnih ekonomij vključiti tudi »bolj radikalni del socialnih ekonomij«, torej vse tiste prakse, ki so sposobne sprejeti »novo vizijo ekonomije«, ki postavlja »v središče sistema ljudi in bolj ceni sodelovanje kot pa dobrine« (RIPESS, 2015: 10).

Socialno solidarnostna ekonomija (SSE), kot jo definira RIPESS, je alternativa tako kapitalističnemu sistemu kot vsem drugim avtoritarnim in hegemonskim gospodarskim državnim sistemom. Temelji na tistih človekovih vrednotah in solidarnostnih načelih, ki zagovarjajo pripoznavanje drugih kot temelj človekovega delovanja in kot vir prenove politik, gospodarstva in družbe. Vključuje dejavnosti in organizacije združenj, zadrug in vzajemnih družb, ki so nastale kot odgovor na potrebo po ustvarjanju novih delovnih mest ter za blaginjo ljudi, kot tudi tista državljanska gibanja, ki si prizadevajo demokratizirati in transformirati ekonomijo

(RIPESS, 2015: 2). Poleg sistemskih sprememb SSE reafirmirajo tudi vrednote, kot so humanizem, demokracija, solidarnost, vključenost, subsidiarnost, različnost, ustvarjalnost, trajnostni razvoj, enakost in pravičnost za vse, spoštovanje integracije držav in ljudi ter pluralna in na solidarnosti zasnovana ekonomija (RIPESS, 2015: 4–5). Glavni akterji, sektorji in prakse solidarnostnih ekonomij pa so samoupravljana podjetja (oz. zadruge), podjetja s kolektivnim lastništvom, nemonetarno delo in menjava ter družbena gibanja.

Podobne sklepe kot RIPESS je sprejela tudi Generalna skupščina socialnih in solidarnostnih ekonomij v Ženevi (APRES-GE), ki je opredelila sedem vrednot, na podlagi katerih se jim lahko pridružijo sorodne organizacije ali entitete:

1. družbena blaginja = *biti, ne imeti*
2. participativno državljanstvo in demokracija = *vsak glas šteje*
3. ekologija = *proizvajaj za življenje, ne živi za proizvodnjo*
4. avtonomija = *avtonomen, a ne individualističen*
5. solidarnost = $1 + 1 > 2$
6. raznolikost = *bogastvo*
7. koherentnost = *povej, kaj naj delamo in naredi, kar pravimo* (Sahakian in Dunand, 2013: 14).

Indijski avtor Kumbamu (2018: 22) SSE opredeli z desetimi merili, ki so diametralno nasprotna trenutno veljavni in prevladujoči neoliberalni tržni ekonomiji. S Polanyijevo *re-embedded* ekonomijo zagovarja ponovno vgrajevanje ekonomije v družbena razmerja; namesto gospodarske rasti je glavni cilj SSE ponovna vzpostavitev socialno-okoljske in gospodarske trajnosti ter okrepitev ekosistema blaga in storitev. Glavna strategija SSE je povrnitev skupnega skozi procese dekomodifikacije in vzpostavitve kolektivnega lastništva. Namesto reprodukcije ideje o racionalni izbiri posameznika SSE teži k načrtnemu razvijanju kulture recipročnosti na ravni skupnosti in poudarjajo demokratične vrednote, ki vključujejo enakopravno sodelovanje, soupravljanje skupnosti, enakost spolov in socialno pravičnost. SSE se osredinjajo na skupno blaginjo in služijo družbenim namenom. Namesto tekmovanja in dominacije delujejo po načelih sodelovanja in solidarnosti, pri čemer spodbujajo in krepijo raznolikost in pluralnost ter si prizadevajo za priznanje in spoštovanje že obstoječih raznolikih družbenih realnosti, ne pa dominantne, ki se s homogenizacijo in standardizacijo predstavlja za edino. Družbenih inovacij v SSE ne razvijajo »strokovnjaki« v kapitalističnih raziskovalnih laboratorijih, ampak delavci na terenu, v praksi, z eksperimentiranjem in izmenjavo idej ter znanj. Ne nazadnje pa SSE gradijo čvrste in odporne skupnosti, ki se znajo spopadati s šoki in krizami, ki prihajajo iz družbe, narave, države in trga (ibid.).

V podobni smeri kot RIPESS in drugi dve navedeni definiciji solidarnostnih ekonomij ponuja bogat vpogled v razumevanje in prepoznavanje pluralnosti ekonomij predvsem UNRISD (Raziskovalni inštitut Združenih narodov za družbeni razvoj) v Ženevi. Z mednarodno uveljavljenimi strokovnjaki izdeluje teoretske premisleke ter pregledne medcelinske multidisciplinarne raziskave. Kot v enem svojih prispev-

kov za UNRISD ugotavlja Laville (2013: 13–14), »so tržne družbe ob skrbi za individualno svobodo ustvarile gromozansko neenakost, prav tako pa je podreditev ekonomije politični volji zavoljo večje družbene enakosti povzročila zatiranje«. Po Lavillu, ki se podobno kot Kumbamu obrača k Polanyiju in Maussu, je rešitev jasna: če sta oba sistema, tržni (liberalizem) in ideološki (fašizem in komunizem), ogrozila demokracijo, ju moramo zavrni in razviti »institucije, ki bodo sposobne zagotoviti pluralnost ekonomij v demokratičnem okviru« (ibid.). Te pa Laville prepozna prav v porajajočih se solidarnostnih ekonomijah, ki so prisotne in rastejo v mnogoterih oblikah na vseh celinah in ki nove prakse razvijajo prek demokratizacije ekonomije in svojih skupnosti (Hart, Laville in Cattani, 2010). Na delu so nove ekonomije, ki revitalizirajo in reafirmirajo prednosti zadrug, samoupravljanja, solastništva, družbene (skupnostne) lastnine, skupnega, nemonetarnega dela, in imenujejo se solidarnostne.

Sklep

Za protagoniste solidarnostnih ekonomij, pa tudi za vse tiste, ki z drugimi koncepti (kot so SSE, alternativna, družbena, skupnostna, ljudska, redistributivna ipd. ekonomija) motrijo in krepijo postkapitalistične prefigurativne prakse, lahko trdimo, da poudarjajo hibridna izhodišča za shemo solidarnostnih ekonomij, ki že deluje v praksi. Solidarnostne ekonomije so sposobne ekonomske aktivnosti organizirati in upravljati po netržnih mehanizmih, zlasti na podlagi solidarnosti, sodelovanja in združništva ter na podlagi razvoja, ki sledi potrebam skupnosti in *bem-viver* ob zavedanju omejenosti naravnih virov in planeta. Pri tem izhajajo iz novih pristopov do gospodarske rasti in razvoja – predvsem v smeri dekonstrukcije neoklasične ekonomije *homo economicusa*. Zato nenehno vedno znova obravnavajo znanosti in institucije, ki utrjujejo instrumentalizirano sodobno racionalnost. Medtem ko je *homo economicus* stopal po poti tekmovanja, plenjenja, prilaščanja, laži, goljufanja, izkoriščanja in podrejanja, solidarnostne ekonomije začrtujeta *homo reciprocans* in *homo sociologicus*, ki poskušata socializirati in ekologizirati *homo economicusa* v smeri egalitarnosti, okoljske vzdržnosti in trajnosti, z uvajanjem »skupnega« proti in ob boku javnemu in zasebnemu (Leff, 2009; Dash, 2014).

Neoliberalizem, ki nas s svojim barbarstvom poskuša vrniti v kapitalizem 19. stoletja, hkrati pa poskuša kriminalizirati antikapitalistične revolucije in odpore 20. stoletja in jih omejiti na njihove neuspehe (Samary, 2017), ponovno ustvarja razmere, v kakršnih so se nekoč že razcvetele združniške in druge alternativne ekonomske prakse, le da solidarnostne ekonomije danes še bolj odločno ter s samodoločanjem in samoupravljanjem demokratizirajo in pluralizirajo ekonomijo v graditvi *commonalizma*. Prav zato je toliko pomembnejše, da solidarnostnih ekonomij in solidarnostnih gospodarstev ponovno ne omejimo na terminologijo in regulative socialnega podjetništva, mehanizme trga in dobička, kot o njih raz-

mišljajo, jih predstavljajo in poskušajo že od 70. let prejšnjega stoletja doseči EU, nacionalne vlade in kapital.

Vzeti nazaj podjetja, posestva, storitve in teritorije, kjer so privatizacije odpravile temeljne pravice, in jih znati kolektivno upravljati, je in bo bistveni element v razmerjih moči, ki jih je treba spremeniti. /.../ Pri tem pa se je treba jasno zavedati dejanskih tveganj reformistične močvare izkrivljanja izvornih ciljev ali marginalizacije, zaradi katerih bi bistveni mehanizmi zatiranja in izkoriščanja ostali nedotaknjeni. (Samary, 2017: 56)

Za blaginjo ljudi in okolja si solidarnostna ekonomija prizadeva preusmeriti in podrediti državo, politiko, trgovino, proizvodnjo, distribucijo, porabo, naložbe, denar in financiranje ter lastniške strukture. Kar razlikuje gibanje solidarnostnih ekonomij od preteklih družbenih in revolucionarnih gibanj, je pluralistični pristop, saj se izogiba prepričanju v prečiščene toge načrte in v zgolj eno, pravilno pot. Solidarnostna ekonomija ne ustvarja utopije, temveč gradi na pomenu realnih praks, med katerimi so nekatere tudi zelo stare (Poirier, 2012). Alternativne vizije za drugačno ekonomijo v duhu slogana Svetovnega socialnega foruma – »Drugačen svet je mogoč« – se bodo morale razviti iz razbitin ortodoksne ekonomije (Dash, 2014: 2). Družbeni imperativ sodobnosti je epistemološka revolucija kot del širše kulturne revolucije, ki pretresa temeljne vrednote naše družbe, da bi stimulirala, podprla, okrepila, povečala in vzdrževala inovacije v alternativnih oblikah ekonomskega življenja. Obris, konture novih ekonomij lahko prepoznamo v delovanju novih ljudskih gibanj, prek katerih lokalne skupnosti branijo svoja življenja in se upirajo multiplim krizam globalnega kapitalizma. Solidarnostne ekonomije so v konturi novih ekonomij pomembne, saj omogočajo, da se ekonomske alternative vključujejo v družbena gibanja in družbena gibanja v ekonomske alternative (Miller, 2010: 8), hkrati pa so solidarnostne ekonomije tiste, ki vključujejo tako civilno družbo kot protihegemonika gibanja, ki ustvarjajo raznovrstne javne prostore zbliževanja (*public spaces of proximity*) (Laville, 1994; 2013), iz katerih se lahko sploh porajajo imaginacije novih epistemologij, prividi neinstrumentaliziranih racionalnosti, prakse osvobajanja in ekonomije svobode.

Naš planet ima mnogotere solidarnostne ekonomije in solidarnostna gospodarstva, ki rastejo v razmerah najbolj brutalnega in pluralnega fašizma (Santos, 2014). Kljub politikam *bem-viver*, ki jih proslavljajo, *commonalizma*, pa še vedno dopuščamo, da hegemonike sile na njih preizkušajo prav vse malverzacije za njihovo uničenje in izginotje. A solidarnostne ekonomije so trdožive in samožive – rastejo in se povezujejo, tudi medcelinsko, tudi epistemološko, tudi kulturno, tudi gospodarsko. Da bi uvideli to revolucijo solidarnostnih ekonomij, o kateri nam pripoveduje Mance, so potrebni velikanski epistemološki napor premagovanja slepote in rasizma (Santos, 2014). Šele tako bi se lahko razprla razprava o delovanju solidarnostnih ekonomij, s tem pa tudi osnovna solidarnost z njimi: torej razprava o tem, zakaj jih moramo braniti.

Literatura

- ABERS, REBECA (2000): *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- ALAIZ, FELIPE LORDA (1937): *Por una economía solidaria entre el campo y la ciudad*. Barcelona: Oficinas de Propaganda, CNT, FAI.
- ALVAREZ, MAVIS, MARTIN BOURQUE, FERNANDO FUNES, LUCY MARTIN, ARMANDO NOVA IN PETER ROSSET (2006): Surviving Crisis in Cuba: The Second Agrarian Reform and Sustainable Agriculture. V *Promised Land: Competing Visions of Agrarian Reform*, P. Rosset, R. Patel, M. Courville in Land Research Action Network (ur.), 225–248. Oakland, California: Food First Books.
- ARRUDA, MARCOS (2008): *Exchanging Visions on a Plural, Responsible and Solidarity-Based Economy*. Rio de Janeiro: ALOE.
- BAIOCCCHI, GIANPAOLO (2005): *Militants and Citizens: The Politics of Participatory Democracy in Porto Alegre*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- BIEHL, JANET (2012): Bookchin, Öcalan in dialektika demokracije. *Časopis za kritiko znanosti* XLV(269): 155–167.
- BOOKCHIN, MURRAY (1982): *The Ecology of Freedom*. California: Cheshire Books.
- BOOKCHIN, MURRAY (2005): Libertarni municipalizem. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIII(219): 17–30.
- BOROWIAK, CRAIG (2015): Mapping Social and Solidarity Economy: The Local and Translocal Evolution of the Concept. V *Social Economy in China and the World*, N. Pun, H. Yan, B. Hokbun Ku in A. Koo (ur.), 17–40. New York: Routledge.
- BURÇ, ROSA (2016): Confederal Kurdistan: The 'Commune of Communes'. *Open Democracy*, 8. junij. Dostopno na: <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/rosa-burc/confederal-kurdistan-commune-of-communes> (5. februar 2017).
- CASIER, MARLIES IN JOOST JONGERDEN (2012): Understanding Today's Kurdish Movement: Leftist Heritage, Martyrdom, Democracy and Gender. *European Journal of Turkish Studies* 14: 2–10.
- COPAC – CO-OPERATIVE AND POLICY ALTERNATIVE CENTER (2012): *Beyond the Social Economy – Capitalism's Crises and the Solidarity Economy Alternative*. Poročilo s konference. Dostopno na: <http://womin.org.za/images/the-alternatives/solidarity-economy-and-the-commons/Rosa%20Luxemburg%20Foundation%20-%20Conference%20Beyond%20the%20Social%20Economy%20-%20Report.pdf> (22. december 2017).
- CORAGGIO, JOSÉ LUIS (2000): Da economia dos setores populares à economia do trabalho. V *Economia dos setores populares: entre a realidade e a utopia*, G. Kraychete, F. Lara in B. Costa (ur.), 91–142. Petrópolis, RJ: Vozes.
- DASH, ANUP (2014): Toward an Epistemological Foundation for Social and Solidarity Economy. Occasional paper 3, Potentials and Limits of Social and Solidarity Economy. *UNRISD*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/dash> (23. februar 2018).
- DIRIK, DILAR (2016): Building Democracy Without the State. *Truthout*, 2. april. Dostopno na: <http://www.truth-out.org/opinion/item/35441-building-democracy-without-the-state> (20. avgust 2017).

- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2012a): *The Social Economy in the European Union*. Brussels: Visits and Publication Unit.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2012b): *Mnenje EESO o socialni ekonomiji v Latinski Ameriki (mnenje na lastno pobudo)*. Uradni list EU 143/06: 29–34.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2016): *Research Evolutions in the Social Economy in the European Union*. Ciriec-International.
- EESO – EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2017): *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*. Dostopno na: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-sl-n.pdf> (2. marec 2018).
- ESTEVEZ, ANA MARGARIDA (2014): Decolonizing Livelihoods, Decolonizing the Will: Solidarity Economy as a Social Justice Paradigm in Latin America. V *Routledge International Handbook of Social Justice*, M. Riesch (ur.), 74–90. London: Routledge.
- ETZIONI, AMITAI (1973): The Third Sector and Domestic Missions. *Public Administration Review* 33(4): 314–323.
- FALS BORDA, ORLANDO (1976): *El reformismo por dentro en América Latina*. Mexico: Siglo Veintiuno Editores.
- FRAISSE, LAURENT, ISABELLE GUERIN IN JEAN-LOUIS LAVILLE (2007): Économie solidaire: des initiatives locales à l'action publique. *Revue Tiers Monde* 58(190): 245–253.
- FREITAS, RODRIGO CHAVES DE (2009): Cooperativas no Brasil. Liberdade de Associação e Ausência de Fiscalização. *Jus Navigandi, Teresina* 14(2123). Dostopno na: <https://jus.com.br/artigos/12659/cooperativas-no-brasil> (5. marec 2018).
- FUNES, FERNANDO, LUIS GARCÍA, MARTIN BOURQUE, NILDA PÉREZ IN PETER ROSSET (UR.) (2001): *Transformando el campo cubano: avances de la agricultura sostenible*. Havana: Asociación Cubana de Técnicos Agrícolas y Forestales.
- GAIGER, LUIZ (1996): Empreendimentos solidários: uma alternativa para a economia popular? V *Formas de combate e de resistência à pobreza*, L. Gaiger (ur.), 101–126. São Leopoldo: Unisinos.
- GAIGER, LUIZ (2007): La economía solidaria y el capitalismo en la perspectiva de las transiciones históricas. V *La Economía social desde la periferia; contribuciones latinoamericanas*, J. Coraggio (ur.), 79–109. Buenos Aires: Altamira.
- GAIGER, LUIZ INÁCIO, ADRIANE FERRARINI IN MARÍLIA VERONESE (2015): *Social Enterprise in Brazil: An Overview of Solidarity Economy Enterprises*. Dostopno na: <https://www.iap-socent.be/sites/default/files/Brazil%20-%20Gaiger%20et%20al.pdf> (13. februar 2017).
- GALEANO, EDUARDO H. (2010): *Odprte žile Latinske Amerike*. Ljubljana: Sanje.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. (2006): *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GIBSON-GRAHAM, J. K., JENNY CAMERON IN STEPHEN HEALY (2013): *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming Our Communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GOLDFRANK, BENJAMIN (2011): *Deepening Local Democracy in Latin America: Participation, Democratization, and the Left*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- GORDON NEMBHARD, JESSICA (2014): *Collective Courage: A History of Cooperative Economic Thought and Practice*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

- GRAHAM, SMITH (2009): *Democratic Innovations. Designing Institution for Citizen Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRASSEN, CRISTINA (2014): Seeds of Trust. Italy's Gruppi di Acquisto Solidale. *Journal of Political Ecology* 21(1): 178–192.
- GREGORČIČ, MARTA (2011): *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba I*cf.
- GREGORČIČ, MARTA (2017): Ženska, ki stoji za mitom: izris sodobnih zoperstavljanj globalnemu korporativnemu plenjenju. *Časopis za kritiko znanosti* XLV(269): 239–268.
- HART, KEITH, JEAN-LOUIS LAVILLE IN ANTONIO DAVID CATTANI (UR.) (2010): *The Human Economy*. Cambridge: Polity Press.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2011): *Skupno: onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana: Študentska založba.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2017): *Assembly*. Oxford: Oxford University Press.
- HEALY, STEPHEN (2014): The Biopolitics of Community Economies. *Journal of Political Ecology* 21: 210–221.
- KAWANO, EMIL, TOM MASTERSON IN JONATHAN TELLER-ELLSBERG (UR.) (2010): *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- KUMBAMU, ASHOK (2018): Building Sustainable Social and Solidarity Economies: Place-Based and Network-Based Strategies of Alternative Development Organizations in India. *Community Development* 49(1): 18–33.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2003): A New European Socioeconomic Perspective. *Review of Social Economy* 61(3): 389–405.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2010): The Solidarity Economy: An International Movement. *RCCS Annual Review* 2: 3–41.
- LAVILLE, JEAN-LOUIS (2013): The Social and Solidarity Economy: A Theoretical and Plural Framework. *UNRIDS*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/228DBE3C0DE3D2D3C1257B5F00699C58?OpenDocument> (1. februar 2018).
- LEFF, ENRIQUE (2009): Degrowth, or Deconstruction of the Economy: Towards a Sustainable World. *Occasional Paper Series, 6, Contours of Climate Justice, Critical Currents*. Uppsala: Dag Hammarskjöld Foundation.
- LEVITT, THEODORE (1974): *Third Sector: New Tactics for a Responsive Society*. New York: Amacom.
- LEWIS, MIKE IN DAN SWINNEY (2008): Social Economy? Solidarity Economy? Exploring the Implication of Conceptual Nuance for Acting in a Violate World. V *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*, J. Allard in J. Matthaei (ur.), 28–41. U.S. Solidarity Economy Network. Dostopno na: <http://institute.coop/resources/solidarity-economy-building-alternatives-people-and-planet-papers-and-reports-us-social> (12. december 2017).
- LIMA, JACOB (2004): O Trabalho Autogestionário em Cooperativas de Produção: O Paradigma Revisitado. *Revista Brasileira de Ciências Sociais* 19(56): 45–62.
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2002): *Solidarity-Based Cooperation Networks*. Curitiba: Instituto de Filosofia da Libertacao. Dostopno na: www.solidarius.com.br/mance/biblioteca/redecolaboracao-en.pdf (18. december 2017).
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2007): Solidarity Economics. *Turbulence: Ideas for Movement*.

- Dostopno na: <http://solidarius.com.br/mance/biblioteca/turbulence-en.pdf> (13. december 2017).
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2015a): *Libertação e Bem-Viver*. *Revista Filosofazer. Passo Fundo* 46: 103–127.
- MANCE, EUCLIDES ANDRÉ (2015b): *Solidarity Economy*. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=nWVHzmF42VE> (18. december 2017).
- MARQUES, JOANA S. (2014): *Social and Solidarity Economy: Between Emancipation and Reproduction*. Occasional paper 2, Potential and Limits of Social and Solidarity Economy. *UNRISD*. Dostopno na: <http://www.unrisd.org/marques> (26. januar 2018).
- MILLER, ETHAN (2010): *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*. V *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*, E. Kawano, T. Masterson in J. Teller-Ellsberg (ur.), 25–41. Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- MILLER, ETHAN (2013): *Community Economy: Ontology, Ethics, and Politics for Radically Democratic Economic Organization*. *Rethinking Marxism* 25(4): 518–533.
- NARDI, JASON (2016): *Solidarity Economy in Europe: An Emerging Movement with a Common Vision*. *Socioeco*, julij. Dostopno na: http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-5115_en.html (15. februar 2017).
- POIRIER, YVON (2014): *Solidarity Economy and Related Concepts: Origins and Definitions*. *The Canadian CED Network*. Dostopno na: <https://www.ccednet-rcdec.ca/en/toolbox/solidarity-economy-and-related-concepts-origins-and> (23. december 2017).
- RAMIREZ, MAMANI PABLO (2005): *Los microgobiernos barriales en el laventamiento de El Alto*. Bolivija: El Alto.
- RAZETO MIGLIARO, LUIS (1993): *Los caminos de la economía de solidaridad*. Santiago de Chile: Ediciones Vivarium.
- RIPESS (2015): *Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks*. Dostopno na: http://www.ripest.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPESS_Vision-Global_EN.pdf (20. december 2017).
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: združništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.
- ROSSET, PETER IN BENJAMIN MEDEA (UR.) (1994): *The Greening of the Revolution: Cuba's Experiment with Organic Agriculture*. Australia: Ocean Press.
- SAHAKIAN, MARLYNE D. IN CRISTOPHE DUNAD (2013): *Conceptualizing SSE towards Sustainable Consumption and Production*. *UNRISD*. Dostopno na: [http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/\(httpInfoFiles\)/6EAABB8AB1CA8F2CC1257B7200360D99/\\$file/Sahakian%20and%20Dunand%20draft%20paper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/(httpInfoFiles)/6EAABB8AB1CA8F2CC1257B7200360D99/$file/Sahakian%20and%20Dunand%20draft%20paper.pdf) (19. december 2017).
- SAMARY, CATHERINE (2017): *Komunizem v gibanju: zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba I*cf.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2005): *Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy*. V *Democratizing Democracy. Beyond the Liberal Democratic Canon*, B. de Sousa Santos (ur.), 307–376. London: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA IN CÉSAR A. RODRÍGUEZ-GARAVITO (2006): *Introduction. Expanding the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization*.

- V *Another Production is Possible. Beyond the Capitalist Canon*, B. de S. Santos (ur.), XVII–LXII. London/NY: Verso.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2014): *Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide*. London & NY: Routledge.
- SATGAR, VISHWAS (UR.) (2014): *The Solidarity Economy Alternative: Emerging Theory and Practice*. Durban: University of KwaZulu-Natal Press.
- SCHWEICKART, DAVID IN ALBERT MICHAEL (2008): There is an Alternative: Economic Democracy and Participatory Economics, A Debate. V *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*, J. Allard in J. Matthaei (ur.), 47–82. U.S. Solidarity Economy Network. Dostopno na: <http://institute.coop/resources/solidarity-economy-building-alternatives-people-and-planet-papers-and-reports-us-social> (12. december 2017).
- SINGER, PAUL (2002): *Introdução à Economia Solidária*. São Paulo: Fundação Perseu Abramo.
- SINGER, PAUL (2003): Economia solidária, um modo de produção e distribuição. V *A Economia solidária no Brasil, A autogestão como resposta ao desemprego*, P. Singer in A. R. Souza (ur.), 11–28. São Paulo: Contexto.
- SINGER, PAUL (2007): L'Economie Sociale et Solidaire au Brésil. V *L'Economie Sociale, une Alternative Planétaire: Mondialiser au Profit de Tous*, T. Jeantet in J.-P. Poulnot (ur.), 49–62. Paris: Charles Léopold Mayer.
- URIARTE ZABALA, LEIRE, MIREN ZUFIAURRE IN ENERITZ PAGALDAY TRICIO (2012): *La economia solidaria: Concepto y potencial transformador*. Cuadernos de Lanki 7, Mondragon Unibertsitatea, Eskoriatza.
- UTTING, PETER, NADINE VAN DIJK IN MARIE-ADÉLÀÏDE MATHEÏ (2014): Social and Solidarity Economy: Is there a New Economy in the Making? *UNRISD Occasional Paper: Potential and Limits of Social and Solidarity Economy* 10. Dostopno na: <http://hdl.handle.net/10419/148793> (18. december 2017).
- VIETA, MARCELO (2014): Learning in Struggle: Argentina's New Worker Cooperatives as Transformative Learning Organizations. *Industrial Relations* 69(1): 186–218.
- WILLIAMS, MICHELLE (2014): The Solidarity Economy and Social Transformation. V *Solidarity Economics as Transformative Politics*, V. Satgar (ur.), 37–63. Durban: University of KwaZulu-Natal Press.
- WILLIAMS, MICHELLE IN SATGAR VISHWAS (2016): Solidarity Economics as Transformative Politics. *Grassroots Economic Organizing*. Dostopno na: <http://www.geo.coop/story/solidarity-economics-transformative-politics> (18. december 2017).
- ZIBECHI, RAÚL (2005): *El Alto: A World of Difference*. Dostopno na: https://www.nadir.org/nadir/initiativ/agn/free/imf/bolivia/txt/2005/10/1012el_alto.htm (28. februar 2018).